

10. Uroкова, S., & Tuhtashev, U. (2019). Trends of electronic education development. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7(12), 768-771.

11. Бакиева, З. Р., & Мамараджапов, О. Э. (2017). К вопросу о мобильном обучении с помощью современных технологий и язык программирования java. In Информатика: проблемы, методология, технологии (pp. 13-16).

BO‘LAJAK SURDOPEDAGOGLARNING IMO-ISHORA NUQTI VOSITASIDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Z.N.Mamarajabova

**Nizomiy nomidagi TDPU “Surdopedagogika va inklyuziv ta’lim” kafedrası
professori, pedagogika fanlari doktori**

***Аннотация:** Ушбу мақолада олий таълим тизимида рақобатбардош сурдопедагог кадрларни тайёрлашда имо-ishora nuqti vositasidagi kommunikativ kompetensiyasining ўрни ва аҳамияти, уни қўллаш ва амалиётга татбиқ этиш самарадорлигини ёритилган. Шунингдек, олий таълим муассасаларида bo‘lajak surdopedagoglarning imo-ishora nuqti vositasidagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.*

***Калим сўзлар:** imo-ishora nuqti, kommunikativ kompetensiya, касб стандарти, сурдопедагог кадр, кадрларни тайёрлаш, рақобатбардош кадр, таълим стандарти, таълим сифати.*

Mamalakatimizda imo-ishora nutqining yangi mavqei, zamonaviy g‘arb jamiyatida karlarni o‘qitishda va ularga xizmat qilishda imo-ishora nutqini keng qo‘llanishi surdopedagoglarni tayyorlash tizimida uning rolini qayta ko‘rib zaruratini ta’minladi. O‘qituvchi-surdopedagoglarni kasbiy tayyorlash sohasi yangi g‘oyalar, konsepsiyalarga, innovatsion usullarga muhtoj bo‘lib, ularni qo‘llash

natijasida yuqori malakali mutaxassislar ko‘magida kar va zaif eshituvchi bolalarga ta’lim berish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish jahon andozalari darajasiga ko‘tarilishi mumkin. Zamonaviy mehnat bozorida nafaqat bilimli, balki turli toifadagi insonlar bilan imo-ishora nutqi vositasida muloqatga kirisha oladigan, jamoada ishlash qobiliyatiga ega, o‘zgalarni qiziqtirib, jalb eta olish singari qator muhim ijtimoiy malakalarga ega mutaxassis ko‘proq ustunlikka ega. Imo-ishora nutqi vositasidagi katta hajm va turli mazmundagi axborotlarni egallay olish, ularni tahlil etish, tizimlash, mustaqil xulosa chiqarish, shaxsiy qarorlar qabul qilish va mazkur qaror natijalarini oldindan ko‘ra bilish singari qobiliyatlar ham muhim rol o‘ynaydi. Sanab o‘tilgan faoliyat shakllari kommunikativ saviyaning muhim elementi bo‘lib, shaxsning tegishli sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish ishlari esa – mutaxassislar tayyorlashning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Mutaxassis oldiga qo‘yilayotgan talablar majmuasida imo-ishora nutqini mustaqil o‘zlashtira olish ko‘nikmasi katta o‘rin egallab bormoqda. Shu bois, raqobatbardosh surdopedagog mutaxassislarni tayyorlash imo-ishora nutqiga o‘rgatishni yangi texnologiyalarini qo‘llashning usul, metod va vositalari bilan qurollantirishdan iborat. Zero, taniqli olim va pedagog F.F.Rau ta’kidlaganidek: «O‘tmish surdopedagoglarning tajribasi, surdopedagogikaning rivojlanish tarixi haqida to‘liq ma’lumotlarga ega bo‘lgan surdopedagoggina o‘tmish xatoliklarini takrorlashdan kafolatlanadi hamda ishiga ijodiy yondasha olish va o‘z g‘oyalarini ishonchli tarzda olg‘a sura olish imkoniga ega bo‘ladi»[1]. Biz ishlab chiqqan - Bo‘lajak surdopedagoglarni imo-ishora nutqiga o‘rgatish modelida ko‘rsatilgan interfaol metodlar va texnologiyalar ilmiy izlanish mantiqida ko‘zda tutilgan, tajriba-sinov tadqiqotining asosini tashkil etdi. Kursning nazariy modeli mazmuni va pedagogik texnologiyalarni (usullar, o‘quv jarayon shakllarining vositalari) tanlash bilan ta’minlagan predmetni o‘qitishning maqsadlari va vazifalari, tamoyillari modeli tasavvurlariga asoslangan bo‘lishi kerak. Modelni ishlab chiqish modeli tasavvurlarni bloklarga birlashtirish va ularni iyerarxiya ko‘rinishda tizimlashtirishdan iborat. *Imo-ishora nutqqa o‘rgatish maqsadi* – talabalarni imo-ishora nutqdan pedagogik ta’sir qilish vositalarning biri sifatida (og‘zaki, yozma va daktil shakllardagi so‘z nutqi bilan bir qatorda)

foydalanishni imkon berishni ta'minlovchi bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish[2].

O'qitish maqsadlarini shakllantirish o'qitish vazifalar blokini belgilaydi.

O'qitish maqsadidan bevosita kelib chiquvchi *o'qitish vazifalari* quyidagi modeli tasavvurlar bilan bog'liq:

- *ishora nutqi haqidagi metalingvistik bilimga, ishora nutqning lingvistik tuzilmasini egallash, uning karlar kommunikativ va kognitiv faoliyatidagi, surdopedagogik jarayondagi roli va hokazolar ma'lum hajmi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish;*

- *bo'lajak surdopedagoglarning bolalarga o'quv va boshqa ma'lumotni yetkazish malakasiga ega bo'lish;*

- *ishora muloqoti va surdotarjimonlik ko'nikmasini rivojlantirish va takomillashtirish.*

Mazkur masalalarni yechish uchun modeli tasavvurlari to'g'risida o'qitish mazmuni va unga mos pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga imkon beruvchi asosiy tamoyillarni aniqlash kerak[4].

Mazmun va pedagogik texnologiyalar shakllanishi asoslangan *tamoyillar* modelning lingvistik, psixolingvistik, pedagogik va boshqa jihatlari to'g'risidagi modeli tasavvurlarni qamrab oladi. Tamoyillarni amalga oshirilishi quyidagi yondashuvlarni ta'minlaydi:

1. *Ishora nutq to'g'risidagi metalingvistik axborotni tashkil etishga tizimli madaniylashtirilgan yondashuv.*

Ishora til noverbal belgilar tizimi sifatida; ishora tilni karlar kommunikativ va kognitiv faoliyatidagi, ularni ijtimoiylashuvidagi (qarashlar evolyutsiyasi; zamonaviy konsepsiyalar) roli va boshqalar haqida bilimlarni shakllantirish.

2. *Nutqiy material tanlashning lingvistik mezonlariga tuzilmaviy-funksional yondashuv.*

Talabalarning nutqiy faoliyatini bosqichma-bosqich shakllantirishni ta'minlaydigan ishora nutq va semantik modellarning leksik-semantik birliklar

tarkibini aniqlash: ishora iboralarni produtsiyalash va tushunish, kommunikativ faoliyat.

3. Talabalar tomonidan ishora muloqotni egallash jarayonini tashkil etishga kommunikativ- kognitiv yondashuv.

Ishora nutq har xil funksiyalarni (kompleks tarzda) bajaruvchi turli iboralarni paydo bo'lishini va retsepsiya qilishni rag'batlantiruvchi o'quv vaziyatlarni dasturlash: axborotli, regulyativ, hissiy-ekspressiv, fatik, metatilli va boshqalar; turli turdagi dialog va monologlarni qo'shish; hamkorlar (o'qituvchilar, kursdoshlar, kar o'quvchilar va boshqalar) bilan nutqiy o'zaro harakatlanishni izchil murakkablashtirish va boshqalar.

4. Pedagogik strategiyalarni tanlashga kompleks – texnologik yondashuv.

Ikkinchi tilga o'qitishning an'anaviy usullar (tarjimada mashqlar, savol-javob turdagi suhbatlar, juftliklarda ishlash va hokazo) yangi kommunikativ texnologiyalar (maxsus ishlab chiqilgan yozuv tizimi yordamida imo-ishora va ishora iboralarni kodlash va dekodlash, videofilmlardan foydalanish, rolli va ishbilarmon o'yinlar va hokazo) bilan birgalikda qo'llanadi. Bu turli didaktik masalalarni samarali yechishga imkon beradi[5].

O'qitish mazmuni – o'qitish maqsadlari, vazifalari va o'qitish tamoyillarida mujassamlangan modeli tasavvurlar bilan bog'liq konstruksiyali blok. Masalan, bazaviy kursni o'tishda har bir mavzu algoritmi quyidagi quriladi:

1. Ishorani bajarish texnikasini egallash va bu ishoralardan sodda iboralarda foydalanish bilan birlamchi ma'lumot olish.

2. Talabalarga ishorani ko'rish orqali tanish ko'nikmalarni, kontekst bo'yicha lavhaning asosiy mazmunini tushunish qobiliyatlarni va hokazolarni shakllantirish maqsadida berilgan ishora matnni idrok qilish.

3. Yangi ishoralar kiritilgan kodlangan matn bilan ishlash: ishoralarni belgili yozuvlarga qarab idrok qilish, tushib qolgan ishoralarni prognozlash va hokazo.

4. Yangi ishoralarni mustaqil ravishda dekodlash.

5. To‘liq dialoglarni dekodlash, mavzu bo‘yicha yangi leksika mavjud gaplarni, shu hisobdan, talabalar mustaqil tanishgan ishoralarni ham, ishora nutq yordamida tarjima qilish.

6. Ishora til grammatikasining ayrim asosiy xususiyatlari bilan amaliy tanishish nazarda tutilgan. Mashqlarga kiritilgan iboralarni qiyosiy tahlili ishora tilning qator o‘ziga xos morfologik va sintaksik paradigmalarini aniqlashga, ishora til turli ma’nolarni ifodalashga vositalarni keng to‘plamiga egaligini tushunishga imkon beradi.

7. Ketma-ket murakkablashadigan, yanada yoyilgan va batafsil dialoglarni dekodlash. Savolning so‘z matni savollar belgisi ishora yozuvlariga qarab tiklanadi, javob gaplar esa ishoralar ko‘rinishida quriladi.

8. Rasmlar seriyasi bilan ishlash: vaziyatlarni ishora orqali tavsiflash, dialoglar qurish, rasmdagi vaziyatga o‘z munosabatini, o‘z fikrini ifodalash va hokazo. Boshqacha qilib aytilganda, har bir mavzuni o‘rganishni yakuniy bosqichida kommunikativ qobiliyatlar dolzarblashtiriladi.

Uslubiy ta’minot mavzuni o‘rganishning turli bosqichlarida foydalanishi mumkin bo‘lgan audio- va videomateriallar jamlamasi ko‘rinishda berilgan: yangi leksik birliklarni kiritish uchun, mustaqil ishlash uchun (tovush berishni o‘qitish mumkin), materialni o‘zlashtirish darajasini tekshirish.

Talabalarda kar bolalar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarni mustahkamlash, ularga amaliy mashg‘ulotlarda va bevosita maktabda o‘tkaziladigan modellashtirish mavzulardagi turli o‘quv va boshqa axborotni ishora nutq orqali uzatish bo‘yicha ishlarning alohida usullari, yo‘llari va tashkiliy shakllari foydalaniladi; shuningdek, 2- 3-4 kurslarda “Imo-ishora nutq madaniyati” mashg‘ulotlari va pedagogik amaliyot vaqtida ishora nutqdan foydalanadigan sinfdan tashqari tadbirlarda qatnashish ko‘zda tutilgan.

Maktablarda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarning asosiy foydaliligi shundaki, talabalar ishora nutq egalari, ya’ni kar bolalar, bilan ularning o‘qish jarayonida va kundalik hayotida ishora nutq orqali muloqot qiladi. Bolalar bilan birgalikda faoliyat (o‘yinlar, suhbatlar, tushunish bayramlarini tayyorlash va o‘tkazish va hokazo)

talabalarning til bilimlari va nutqiy qobiliyatlarini (ishora nutqni) safarbar etadi, motivatsiyani oshiradi, bolalarni ishora nutqini, ularni dialoglardagi va, ayniqsa qiyin bo'lgan, poliloglardagi luqmalarni aniqroq tushunishga ko'maklashadi.

Maktabda amaliy mashg'ulotlarida, pedagogik amaliyot vaqtida ishora nutqni o'zlashtirish va rivojlantirishni boshqarishning ma'nosi quyidagicha: talabalarni darslar, darslardan tashqari tadbirlarga va hokazo mustaqil tayyorlanishni uslubiy quvvatlash (ko'proq ishora kommunikatsiyasi samaradorligi nuqtai nazardan), yutuqlar va kamchiliklar, xatolarni aniqlash, ularni to'g'irlash, ishora kommunikatsiyani yanada takomillashtirish yo'llarini aniqlash. Murakkablashtirilgan "Ishora nutq" kursi 30 mavzuga maxsus maktabning tegishli o'quv dasturlariga mos va turpli ilmiy, ijtimoiy-siyosiy hodislarni ifodalovchi ishora leksikaning 2800 yangi birliklari birlashtirilgan. Murakkablashtirilgan kursga kiritilgan mavzular bolalarning kundalik hayoti, o'qish, dam olish, oila, atrof dunyo va hokazolar bilan bog'liq. O'qitishning yakunlovchi bosqichida o'quvchilar bilan mashg'ulotlar o'tkazishga, ularning fuqarolik-huquqiy, oilaviy-maishiy, ijtimoiy-madaniy, sub'ekтли, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga zarur bo'lgan leksika kiritiladi. Murakkablashtirilgan kursda maxsus bo'lim ajratiladi – talabalarni *kar bolalarning ishora nutqini rivojlantirish metodikasi*. Birinchi yo'nalish – talabalarda bolalarga ishora nutq yordamida o'quv va boshqa axborotni uzatish bo'yicha qobiliyat va ko'nikmalarni shakllantirish. Bu masalani yechishga zarur bo'lgan ishora va ishora iboralar auditoriya mashg'ulotlari jarayonida o'rganiladi; ulardan foydalangan holda muloqot qilish ko'nikmalari bolalar muassasalarida o'tadigan amaliyot paytida mustahkamlanadi. Ikkinchi yo'nalish – ishora nutq va kar o'quvchilar bilan ishora muloqotini takomillashtirish. Bu maqsadni amalga oshirish uchun murakkablashtirilgan kursda darslarda o'qituvchi tomonidan alohida e'tibor predmeti bo'ladigan ishora va ishora iboralarini (masalan, o'quvchilarning faol nutqiga fan, madaniyat, zamonaviy siyosiy hayot hodisalari va boshqalarga oid ayrim ularga notanish ishoralarini kiritish), darsni o'tkazish jarayonida kommunikativ mashqlar va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda pedagogik amaliyot

paytida o'rganish nazarda tutilgan. Murakkablashtirilgan kursni mazmuni talabalarda ishora tarjimasini birlamchi ko'nikmalarini shakllantirish ham nazarda tutilgan. Ishora tili lingvistikasi, ishora nutqini karlarning kommunikativ va kognitiv faoliyatidagi roli to'g'risida ma'lumotni qamrab olgan bo'lim asosan ma'ruza mashg'ulotlarida o'rganiladi. Material bazaviy (6 soat) va murakkablashtirilgan (46 soat) kurslar o'rtasida taqsimlangan va "konsentrik usul" yordamida bayon etiladi: asosiy ma'lumotlar bazaviy kurs o'tilganida ma'lum qilinadi; murakkablashtirilgan bosqichda bu ma'lumotlar aniqlashtiriladi, kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Demak, an'anaviy usullar, yo'llar hamda yangi pedagogik texnologiyalarni birgalikda kompleks tarzda qo'llash ishlab chiqilgan "Ishora nutq" kursining yetarli darajada to'liq va samarali uslubiy ta'minotini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Teshaboyeva F. R. Oliy ta'limda surdopedagoglarga "Ona tili o'qitish maxsus metodikasi modulini o'qitish samaradorligini oshirish texnologiyalari" Ped. fan. dok. ...diss. – T., 2022.-24 b;
2. Qodirova F. U. Boshlang'ich sinf kar va zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini shakllantirish. : Ped. fan. nomz. dis. avtoref...– T.:TDPU, 2006
3. Qodirova F. U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali texnologiyalari. : p.f.d. dis. Avtoref... T.:TDPU,2020. 32b
4. Yakubjanova D.B. Bo'lajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi: ped. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoref. –T., 2017. -22 b.
5. Yakubjanova D.B. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari boshlang'ich sinflarida korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish : ped. fanlari doktori (DSc) diss.avtoref